

OLIY TA'LIMDA TO'LOV-KONTRAKT NARXLARI SHAKILLANISHI VA UNING TANNARX BILAN BOG'LIQLIGI

Isayeva Dildora Jumadillayevna

Oriental universiteti magistranti.

Tel.: +998 90 940-57-56 isayeadilora@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19501825>

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ishida oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt narxlarining shakllanish jarayoni hamda uning ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liqligi o'rganilgan. Tadqiqot davomida oliy ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyati, kontrakt tizimining ahamiyati hamda ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiruvchi asosiy omillar tahlil qilingan.

Shuningdek, kontrakt narxlarini belgilash jarayoniga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar va ularning o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asosli shakllantirish hamda ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblashni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, to'lov-kontrakt, narx shakllanishi, tannarx, ta'lim xizmatlari, moliyaviy boshqaruv, xarajatlar tarkibi, iqtisodiy samaradorlik, ta'lim iqtisodiyoti, resurslardan foydalanish, narx siyosati, ta'lim tizimi, optimallashtirish.

Annotation. In this research work, the process of formation of contract prices in higher educational institutions and its relationship with the cost of educational services was studied.

During the study, the economic essence of higher education services, the importance of the contract system, and the main factors forming the cost of educational services were analyzed.

Economic factors influencing the process of setting contract prices and their interrelationships are also considered. As a result of the research, proposals and recommendations were developed for the economically justified formation of contract prices in higher educational institutions and improvement of the calculation of the cost of educational services.

Key words: higher education, tuition, pricing, cost, educational services, financial management, cost structure, economic efficiency, education economics, resource utilization, pricing policy, education system, optimization.

Mavzuning dolzarbligi. Oliy ta'lim muassasalarida moliyalashtirish manbalaridan biri sifatida to'lov-kontrakt tizimi keng qo'llanilmoqda. Mazkur tizim orqali talabalarning ta'lim olishi uchun belgilangan to'lov miqdori ta'lim xizmatlari tannarxi, iqtisodiy omillar hamda davlat siyosati asosida shakllanadi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Chunki kontrakt narxi nafaqat ta'lim xizmatlari tannarxiga, balki oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy barqarorligi va ta'lim sifatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'lim tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirish va resurslardan samarali foydalanish bugungi kunda muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan kontrakt narxlarini shakllantirish mexanizmlarini o'rganish, uning tannarx bilan bog'liqligini aniqlash hamda iqtisodiy jihatdan asoslash dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonini o'rganish, uning tannarx bilan o'zaro bog'liqligini tahlil qilish hamda kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asoslash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. oliy ta'lim tizimida to'lov-kontrakt tizimining iqtisodiy mohiyatini o'rganish;
2. ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiruvchi omillarni aniqlash;
3. kontrakt narxlarini belgilashning amaldagi mexanizmlarini tahlil qilish;
4. kontrakt narxi va tannarx o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni aniqlash;
5. oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt asosida ta'lim xizmatlarini tashkil etish jarayoni tanlangan.

Tadqiqotning predmeti. Tadqiqot predmeti oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirish mexanizmi hamda uning ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liqligini ifodalovchi iqtisodiy munosabatlardan iborat.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimini rivojlantirishda moliyaviy boshqaruv masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim xizmatlarini samarali tashkil etish, ta'lim sifatini oshirish va universitetlarning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlash uchun kontrakt narxlarini ilmiy asosda shakllantirish zarur. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini takomillashtirish hamda ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kontrakt narxlarini takomillashtirish jarayoni, avvalo, ta'lim xizmatlari tannarxini aniq va to'g'ri hisoblashga bog'liq.

Tannarxni to'g'ri aniqlash universitetlarning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va ta'lim jarayonining iqtisodiy samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asosli belgilash talabalar uchun ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu ta'lim xizmatlarining hamyonbop bo'lishini ta'minlaydi. Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri xarajatlarni aniq tasniflash hisoblanadi.

Universitetlarda xarajatlar odatda bevosita va bilvosita xarajatlarga bo'linadi. Bevosita xarajatlarga professor-o'qituvchilarning ish haqi, o'quv materiallari, laboratoriya jihozlari va amaliy mashg'ulotlar xarajatlari kiradi. Bilvosita xarajatlarga esa ma'muriy boshqaruv xarajatlari, binolarni saqlash, kommunal xizmatlar, axborot texnologiyalari va boshqa umumiy xarajatlar kiradi. Xarajatlarni to'g'ri tasniflash tannarxni aniq hisoblash imkonini yaratadi.

Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini takomillashtirishda zamonaviy iqtisodiy hisob-kitob usullarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash usuli (Activity-Based Costing) ta'lim jarayonidagi har bir faoliyat turiga qancha xarajat sarflanayotganini aniqlash imkonini beradi. Bu usul yordamida universitetlar o'quv jarayonining qaysi bosqichlari ko'proq xarajat talab qilishini aniqlashlari mumkin. Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblashda raqamli texnologiyalarni keng qo'llash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot tizimlari yordamida universitetlar o'z xarajatlarini real vaqt rejimida monitoring qilishlari va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashlari mumkin.

Bu esa kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonining yanada shaffof bo'lishiga yordam beradi. Kontrakt narxlarini takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha differensial yondashuvni qo'llash hisoblanadi. Turli ta'lim yo'nalishlarida ta'lim xizmatlari tannarxi bir xil bo'lmaydi. Masalan, tibbiyot, muhandislik yoki axborot texnologiyalari yo'nalishlarida laboratoriya uskunalari va texnik vositalar ko'proq talab qilinadi.

Shu sababli bunday yo'nalishlarda ta'lim xizmatlari tannarxi yuqori bo'lishi mumkin.

Gumanitar yo'nalishlarda esa laboratoriya xarajatlari kam bo'lgani uchun tannarx nisbatan pastroq bo'ladi.

Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash jarayonini takomillashtirishda universitet infratuzilmasidan samarali foydalanish ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, o'quv binolari, laboratoriyalar va kompyuter sinflaridan samarali foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish mumkin. Shu bilan birga, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish ham universitetlarning kommunal xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Oliy ta'lim tizimida kontrakt narxlarini takomillashtirishda davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Xususiy investitsiyalarni jalb qilish orqali universitetlar o'z infratuzilmasini rivojlantirishi va ta'lim xizmatlari tannarxini kamaytirishi mumkin. Bu esa kontrakt narxlarining keskin oshib ketishining oldini oladi. Bundan tashqari, grantlar, stipendiyalar va ta'lim kreditlari tizimini rivojlantirish ham kontrakt narxlarini takomillashtirishga yordam beradi. Agar talabalar uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lsa, kontrakt narxlarining oshishi ta'lim olish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega.

Universitetlarda moliyaviy rejalashtirish, byudjetlashtirish va xarajatlarni nazorat qilish tizimlarini rivojlantirish orqali ta'lim xizmatlari tannarxini optimallashtirish mumkin. Bu esa kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asosli va barqaror darajada belgilash imkonini beradi. Oliy ta'limda kontrakt narxlarini takomillashtirish ta'lim xizmatlari tannarxini aniq hisoblash, zamonaviy iqtisodiy usullarni joriy etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va moliyaviy boshqaruv tizimini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini takomillashtirish universitetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, ta'lim sifatini oshirish va talabalar uchun ta'lim xizmatlarini yanada qulay qilishga xizmat qiladi.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot yuqori malakali kadrlarni talab qiladi, bu esa oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Oliy ta'lim tizimini samarali rivojlantirishda moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish, xususan kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asosli shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxini belgilash jarayoni bevosita ta'lim xizmatlari tannarxiga bog'liq. Ta'lim xizmatlari tannarxi bu universitet tomonidan bir talabaga ta'lim berish jarayonida sarflanadigan jami xarajatlar yig'indisidir. Ushbu xarajatlarga professor-o'qituvchilar ish haqi, o'quv binolari va laboratoriyalarni saqlash, o'quv materiallari, texnik vositalar, axborot texnologiyalari hamda boshqaruv xarajatlari kiradi. Bugungi kunda ko'plab davlatlarda oliy ta'lim muassasalari o'z faoliyatini moliyalashtirishda kontrakt to'lovlaridan keng foydalanadi.

Bu esa kontrakt narxlarini to'g'ri va asosli belgilashni talab qiladi. Agar kontrakt narxi juda yuqori bo'lsa, ayrim talabalar uchun ta'lim olish imkoniyati cheklanishi mumkin. Aksincha, kontrakt narxi juda past bo'lsa, universitetning moliyaviy barqarorligi izdan chiqishi mumkin.

Shu sababli kontrakt narxlarini takomillashtirish jarayonida ta'lim xizmatlari tannarxini aniq hisoblash muhim ahamiyatga ega. Tannarxni to'g'ri aniqlash universitetlarning moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash jarayonida xarajatlarni to'g'ri tasniflash muhim ahamiyatga ega.

Odatda universitet xarajatlari ikki guruhga bo'linadi:

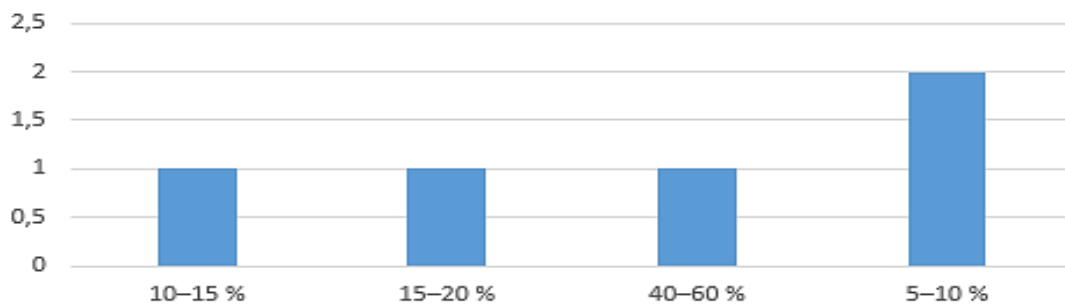
Bevosita va bilvosita xarajatlar.

Xarajat turi	Tavsifi	Ulushi (%)
Professor-o‘qituvchilar ish haqi	O‘qituvchilarning ish haqi va mukofotlari	40–60 %
O‘quv jarayoni xarajatlari	Laboratoriya, o‘quv materiallari, amaliy mashg‘ulotlar	15–20 %
Infratuzilma xarajatlari	Binolarni saqlash, ta‘mirlash, jihozlash	10–15 %
Kommunal xizmatlar	Elektr energiyasi, suv, internet	5–10 %
Ma‘muriy xarajatlar	Boshqaruv tizimi, hujjatlar, xizmatlar	5–10 %

Ko‘rinib turibdiki, ta‘lim xizmatlari tannarxining eng katta qismini professor-o‘qituvchilarning ish haqi tashkil qiladi. Bu tabiiy holat hisoblanadi, chunki oliy ta‘lim tizimida inson kapitali asosiy resurs hisoblanadi. Ta‘lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini takomillashtirishda zamonaviy iqtisodiy yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Jumladan, faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash usuli keng qo‘llanilmoqda. Ushbu usul har bir faoliyat turiga sarflanayotgan xarajatlarni aniqlash imkonini beradi.

Количество по полю Xarajat turi по строке
Ulushi (%)



Faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash modeli.

Faoliyat turi	Xarajat turi	O‘rtacha xarajat (so‘m)
Ma‘ruza mashg‘ulotlari	O‘qituvchi ish haqi	4 000 000
Amaliy mashg‘ulotlar	Laboratoriya xarajatlari	2 500 000
Mustaqil ta‘lim	O‘quv materiallari	1 200 000
Axborot texnologiyalari	IT tizimlari	800 000
Boshqaruv xarajatlari	Ma‘muriy xizmatlar	1 500 000

Jami ta‘lim xarajati: 10 000 000 so‘m

Shundan kelib chiqib, kontrakt narxi quyidagicha shakllanishi mumkin.

Ko‘rsatkich	Miqdor
Ta‘lim xizmatlari tannarxi	10 000 000 so‘m
Rivojlanish fondi (15 %)	1 500 000 so‘m
Zaxira mablag‘	500 000 so‘m
Yakuniy kontrakt narxi	12 000 000 so‘m

Bu model universitetlarga kontrakt narxini iqtisodiy jihatdan asosli belgilash imkonini beradi.

Ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblash usullarini takomillashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy universitetlar moliyaviy boshqaruv tizimlarini avtomatlashtirish orqali xarajatlarni aniq nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Axborot tizimlari yordamida universitetlar o'z xarajatlarini real vaqt rejimida kuzatishlari va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashlari mumkin.

Kontrakt narxlarini takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi ta'lim yo'nalishlari bo'yicha differensial yondashuvni qo'llash hisoblanadi. Turli ta'lim yo'nalishlarida tannarx bir xil bo'lmaydi. Bu jadvaldan ko'rinib turibdiki, texnik va tibbiyot yo'nalishlarida ta'lim xizmatlari tannarxi yuqoriroq bo'ladi. Kontrakt narxlarini takomillashtirish jarayonida universitet infratuzilmasidan samarali foydalanish ham muhim rol o'ynaydi.

Masalan, o'quv binolari va laboratoriyalardan samarali foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish mumkin. Shu bilan birga energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish kommunal xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'limni moliyalashtirishga oid qarorlari.
4. Oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt asosida o'qitish tartibi to'g'risidagi nizom.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
6. N. Gregory Mankiw – "Principles of Economics".
7. Paul Samuelson – "Economics".
8. Joseph Stiglitz – "Economics of the Public Sector".
9. Michael Todaro – "Economic Development".
10. Gary Becker – "Human Capital".
11. "Ta'lim iqtisodiyoti" darsligi. – Toshkent.
12. "Oliy ta'lim iqtisodiyoti" o'quv qo'llanma.
13. "Mikroiqtisodiyot" darsligi.
14. "Makroiqtisodiyot" darsligi.